Vlaška Gospa u Bosni

Admir Agić, Tešanj 2021

Rezime

Ovaj rad istražuje vezu između vlaške populacije i kulta Gospe (Djevice Marije) u Bosni, s posebnim osvrtom na ikonografiju i svetišta koja su nastala ili se razvijala u sredinama s pretežno vlaškim stanovništvom. Predmet istraživanja obuhvata period od ranog kršćanstva do osmanskog doba, s fokusom na četiri najpoznatije bosanske Gospine ikone: Gradovršku, Olovsku, Ramsku i Kondžilsku. Metodološki, rad se oslanja na komparativnu ikonografsku analizu, kritičko čitanje osmanskih popisa stanovništva i franjevačkih historijskih dokumenata, te komparativno-religijsku analizu predajne i legendarne građe. Kult Gospe sagledava se u širem kontekstu kontinuiteta ženskih božanskih figura od paleolita do monoteističkih religija, s posebnim naglaskom na procese religijskog sinkretizma na Balkanu. Ključni nalazi pokazuju da su vlašku populaciju pratila Gospina svetišta i ikone na svim pravcima njihovih migracija, te da su vlaški knezovi i zajednice aktivno sudjelovali u zaštiti, finansiranju i prenošenju Gospinih ikona, naročito u periodu osmanskih osvajanja. Utvrđena je i putanja najstarije bosanske ikone, Gradovrške Gospe, od Zvornika do Gradovrha i konačno do Bača u Ugarskoj. Doprinos ovog rada ogleda se u sistematizaciji dosad fragmentarno obrađivane veze između vlaškog etničkog i kulturnog identiteta i marijanskog kulta u Bosni, čime se otvara novi pravac istraživanja na razmeđi medievistike, historije religije i balkanske etnologije.

Ključne riječi: Vlaška Gospa, Bogorodica, ikonografija, religijski sinkretizam, Bosna u srednjem vijeku, vlaška etnogeneza, franjevački samostani, osmanski popisi stanovništva, kult Majke Božije, balkanska etnologija

Ključne riječi: Gospa, vlasi, ikona,

Uvod. Poštovanje ženskog simbola života, u ljudskim kulturama, seže u sami paleolit i početak ljudskih društava. Širom starog paleolitskog svijeta, a posebno u Europi pronađene su mnoge figurine koje ističu ženske simbole a stare su čak preko 35.000. godina. Ova simbolika tumači se danas kao poštovanje Velike Majke, Majke Prirode i sl[1]. Pronađeni su i dokazi da su ove figurine bojane crvenom bojom[2].

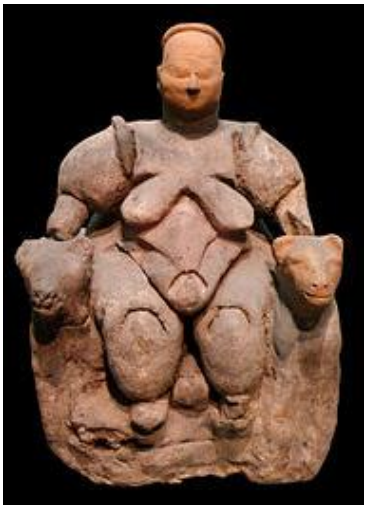


SLIKA – Figurina božice iz paleolita prije oko 35.000 godina iz Hohle Felsa, Njemačka, izvor Wikimedia.org

[1] O. Soffer and others - "The "Venus" Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic (2000)

[2] N.K. Sandars - Prehistoric Art in Europe (1968.)

U neolitu prikazi postaju detaljniji i sa više simbola koji upućuje na nove božicine osobine. Kako su ljudska društva napredovala u pripomljavanju životinja i povećanju stepena suživota i ovisnosti o njima, božica je postala i gospodarica biljaka i životinja (Potnia Theron).



SLIKA – Figurina otkrivena u Turskoj na nalazištu Katalhojuk (tur. Çatalhöyük) – božica kao gospodarica životinja iz 6.000 PNE, izvor N. Dilmen

Figurina pronađena na nalazištu Katalhojuk u Turskoj sjedi na tronu i pored nje su dvije životinje. Reljef boginje Ištar također prikazuje dvije životinje ispod njenih nogu. Osim životinja božicama su dodjeljivani i simboli biljaka kao na primjeru ploče iz Grčke gdje je božica prikazana sa rogova kao granama sa plodovima.



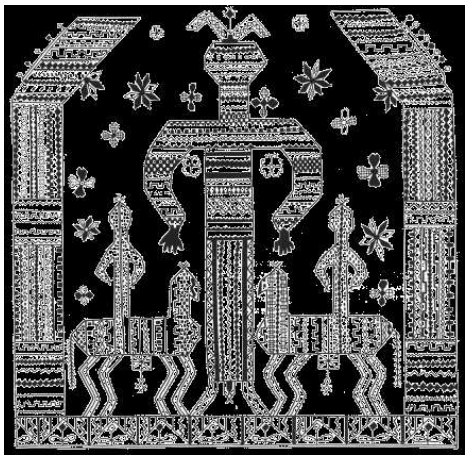
Prikaz boginje Ištar iz Larse, 2. stoljeće PNE, izvor Wikimedia.org

Ženski porođajni i menstrualni ciklusi usklađeni sa lunarnim ciklusima i ponašanjima vode - plimama i osekama[3], što je jedan od osnovnih razloga simbolizma mjeseca i vode sa ženskim božanstvima.



SLIKA – Ploča otkrivena u Grčkoj, oko 600 PNE, božice sa rogova kao granama sa plodovima, izvor Wikimedia.org

[3] H. Benigni - The Mythology of Venus: Ancient Calendars and Archaeoastronomy (2013)



SLIKA – Prikaz boginje Mokoš iž sjeverne Rusije 19. stoljeće, – Boginje matere, izvor V. Lobačev

Osim ovih simbola ženska božanstva preuzimaju i simbol života Sunce. Tako je egipatska božica Nut majka boga sunca Ra.



SLIKA – Prikaz egipatske boginje Qetesh sa simbol mjeseca oko 1.200 PNE, izvor

Na zapadu, u sjevernoj Africi božica Tanit, kod Berbera se javlja sa istim simbolima i povezana je sa feničanskom boginjom Astarte (Ishtar), odnosno mezopotankom Inannom.



SLIKA – Rekonstrukcija prikaza slavenske boginje Divane/Devane, izvor M. Hapon



SLIKA – Prikaz berberske božice Tanit

Vremenom božica postaje i simbolom pramajke bogova i prikazuje se kao majka sa djetetom u rukama ili krilu.



SLIKA – Hetitska božica Hannahanna

Interesantno je da u periodu tranzicije iz klasične civilizacije u srednjovjekovnu, kada su na Gospu prenošeni i neki aspekti Atene / Minerve, nailazi na predstave Gospe kako nosi gorgoneion na svojim grudima. U prenesenom značenju termin „egida“ odnosi se na zaštitu ili podršku od strane nekoga moćnog ali sa snažnom silom koju posjeduje („pod nečijom egidom“, „pod nečijom zaštitom“). Tako je ona dobijala i značenje talismana, „svetoga zaštitnika / zaštitnice“,

magijskog predmeta koji odvraća zlo od njegovog nositelja[4].



SLIKA – Prikaz helenske boginje Serene sa mjesecom, izvor Wikimedia.org

Indijska božica Devaki i staroegipatska Izida izgledom su crnokožne ili tamne djevice-majke koje su se štovale. Kibelin se rimski hram nalazio na istom mjestu poslije izgrađenog Vatikana, a u 4. stoljeću preuzimaju ga kršćani. Kibela (poslije nazvana Magna Mater) je, po nekim predajama, na Zemlju stigla u obliku crnog meteorita, pa je rimsko izaslanstvo donijelo taj kamen u Rim iz Frigije (današnje Turske), a postavljen je u hram na Palatinu. Rimski historičar Tacit navodi u svom djelu Germaniji da germansko pleme Teutonci nisu imali idole koji prikazuju njihove bogove, ali opisuje godišnje paradiranje slike božice Nertus.

Gospa je često povezana i sa starijom biblijskom pričom o Ženi apokalipse, borbi između Anđela i Zmaja. Ženi apokalipse je obično prikazana sa simbolima sunca, mjeseca i zvijezda (simboli svjetlosti). Sa istim simbolima kroz historiju ikonografstva prikazivana je i Gospa. Atribute koje je Gospa preuzela od Žene apokalipse su da na prikazima stoji na polumjesecu, zatim da nosi krunu sa 12 zvijezda i da iza nje izbijaju sunčeve zrake. Borba Zmaja (zmije) i Žene predstavlja priču iz starih indoeuropskih mitologija i borbe između dobra i zla, svijetla i tame.

[4] S. Mesihovic – The Secret of Ancient World Palladium



SLIKA – Žena apokalipse, London oko 1255. godine, izvor Getty.edu

U semitskim monoteističkim religijama Gospa (lat. Maria) je prikazana kao mati Joshue (lat. Jesus - Isus) kao Majka Božija (grk. Theotokos). U kršćanstvu tradicija izrade ikona počinje do priče o apostolu Luki porijeklom iz Grčke koji je većinu života proveo u Atiohu u Siriji. Nakon što je upoznao i prihvatio Isusovo učenje zajedno sa apostolom Paulom širio ga je dalje i propovjedao. Sv. Luka je nakon Paulove smrti nastavio da pripovjeda sam a napisao je i svoju knjigu o Isusovom učenju i naslikao prve ikone među kojim i Gospinu ikonu.



SLIKA – Razvoj božanstva kroz prahistoriju i historiju

Vremenski to je period od oko 60. do oko 100. godine. U tom razdoblju, prema predanju, posjećuje i Dalmaciju u čijem je sastavu bila i Bosna. Sv. Luka se smatra začetnikom ikonografije od strane crkvenih zvaničnika.



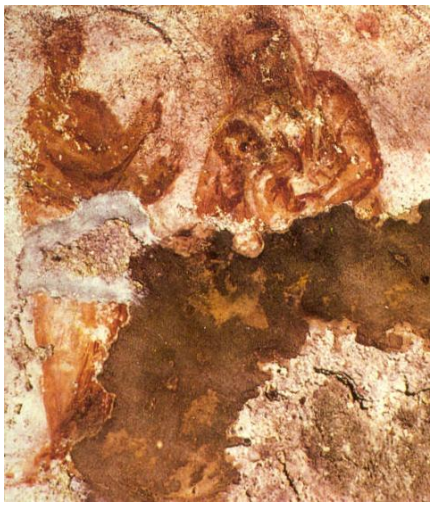
SLIKA – Borba Peruna i Velosa, 8. stoljeće, crkva u Žarovnica, Hrvatska

U slavenskoj mitologiji to je borba između Peruna i Volosa za Ženu koja zapravo predstavlja sunce[5]. Volosova žena, Voloska predstavljana je i kao zaštitnica kućnog ognjišta i doma i njen glavni simbol su bili kravlji rogovi. Drugi naziv joj je i Mokoš – Perunova žena i Volosova ljubavnica koja simbolizira žarko sunce i vlažnu plodnu zemlju – majka priroda. Ištar/Inana je povezana sa Gospom prebacivanjem njenih osobina na Gospu u vrijeme ranog hršćanstva[6].

Poveznicu nalazimo i u slavenskoj boginji Devani koja je u Poljskoj, dolaskom hršćanstva postala Gospa od gromove svijeće (pol. Matka Boža Gromniczna).



SLIKA - Gospa od gromove svijeće, izvor Wikimedia.org



SLIKA – Prikaz (zidna slika) iz kršćanske katakombe u gradu Priscilla pretpostavlja se da prikazuje Gospu sa malim Isusom, Italija iz 150. godina, izvor Wikimedia.org



SLIKA – Prikaz (poklopac sarkofaga) Gospe sa magijima, između 200. – 300. godine, izvor G. Dallorto



SLIKA – Sv. Luka slika Gospinu ikonu, izvor Orthodoxwiki.org

Većina Gospinih ikona nakon njega slika se po određenim pravilima ili tradicijama. Jedna od poznatih je da se Gospa slika sa velom preko

[5] Kroz priče naroda postaje jasno kako je Sunce smatrano Perunovom ženom. Ipak, Sunce, prema mitskom pogledu na svijet, umire svake večeri kada utone iza obzora u podzemlje, gdje provodi noć, što su Slaveni objasnili kao Velesovu krađu Perunove žene (no, istovremeno, ponovo rađanje Sunca u zoru može se protumačiti kao Perunova krađa Velesove žene).

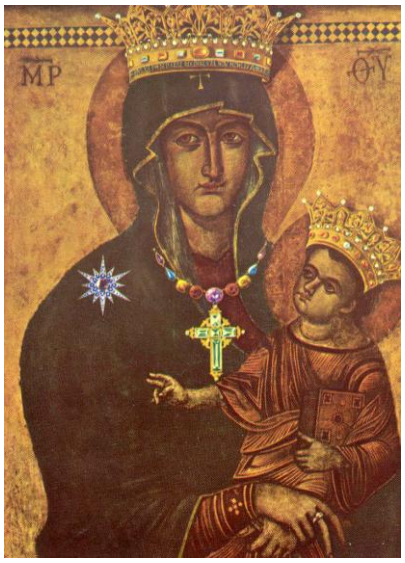
[6] M. Warner - Alone of All Her Sex: The Myth and Cult of the Virgin Mary (2016)

glave koji je crvene boje a haljina u koju je Gospa odjevena je tradicionalno plave boje.

Postoje različiti stilovi ikona, premda one u osnovi slijede drevne kanone, koji određuju sve, od načina kako slikar (ikonopisac) pristupa svome djelu, preko načina nanošenja boje, do samog izbora boje. Tradicionalno postoji 5 načina prikazivanja Gospe i to: Hodigitria (Voditeljica), Eleusa (Nježna milost), Panakranta (Svemilostiva), Agiosortissa (Zagovornica) i Oranta (Molitva). Pod bizantskim utjecajem razvile su se mnoge škole u Grčkoj, Rusiji, Srbiji, Makedoniji, itd. U Dalmaciji i Istri posebnu cjelinu tvore ikone tzv. kretsko-venecijanske škole. Izrada ikona od 16. stoljeća, osobito u slavenskim zemljama, pokazuje utjecaj sa zapada.

Prve značajnije europske Gospine ikone su vizantijskog stila i pod uticajem Venecijanaca i njihove trgovine dolaze u katoličku Europu. Te ikone izrađivane su većinom na Kreti gdje se i razvio specifičan stil ikonopisma i dalje su masovno prodavane po Europi[7]. Tome doprinosi i velika 'helensko-vlaška' pravoslavna populacija[8] južne Italije i Sicilije, koja kao takva 'preživljava' sve do 16. stoljeća[9]. Veliki dio te populacije čine i Vlasi, baš kao i na Balkanu. Nakon napada na Carigrad od strane katoličke križarske vojske (1204. godine), tehnika izrade ikona polako dolazi u katoličku Europu, te se ikone i tamo počinju izrađivati. Veliki broj specifično Gospinih ikona, u to vrijeme, počinju da izrađuju i distribuiraju franjevci (red formiran samo 5 godina nakon zauzeća Carigrada)!

Uticaj Venecije i njene proizvodnje i distribucije ikona sa Krete postepeno opada, djelimično zbog izrade ikona u Italiji i drugim mjestima koji nisu pod kontrolom Venecije, ali i Osmanlijskog širenja i zazimanja Krete. Osmanilje koriste istu taktiku sa Vlasima kao i Venecijanci. Osvajanje Krete u direktnoj je vezi i sa dešavanjima u Bosni i Dalmaciji. Posebno karavanskom trgovinom u organizaciji Vlaha, zatim osvajanjem/gubljenjem teritorija u Dalmaciji od strane Venecije.



SLIKA – Ikona Gospe Zaštitnice rimskog naroda, Rim, Italija, između 400. – 500. godine, izvor Wikimedia.org

Čudotvorne slike su često kopirane, a nove replike su se poštovale poput starih slika, jer se na njih prenosio autoritet originala, kao i njegova taumaturgijska snaga[10]. Tako se kopiranjem starih slika, ponavljanjem njihovih ikonografskih formula i rješenja, vršio se 'translatio' starih kultova poteklih iz određenih kulturnih sredina, a time ujedno i 'translatio' njihovih kulturnih modela, čime su oni postajali sastavni deo novih sredina i uticali na kulturu, svakodnevne navike i običaj njihovih stanovnika[11].

[7] Voulgaropoulou and others - Byzantium and Italian Renaissance Art (2016.)

[8] Održavanje duhovne i liturgijske tradicije istočne crkve iz vremena Justinijana (6. vek). prognanici koji su bježali iz Albanije, Epira i Moreje. Širenje grčkog monaštva u Italiji dobilo je snažan impuls od invazije Rašidunskog kalifata na Levant i Egipat, a kasnije i od zabrane vjerskih slika ili ikona. Kada je 726. godine Lav III Isavrijanac povukao južnu Italiju iz patrijarhalne jurisdikcije Rima i predao je carigradskom patrijarhu, proces helenizacije je postao brži; dobila je novi impuls kada su, zbog muslimanskog osvajanja Sicilije, Grci i helenizirani Sicilijanci pobjegli u Kalabriju i Apuliju. Konačno, nakon što su saksonski carevi napravili ogroman pokušaj da protjeraju Grke sa poluostrva, car Nikifor II Foka i patrijarh Polijevkt su 968. godine obavezali biskupe da usvoje vizantijski obred. Obnova rimskog obreda započela je normanskim osvajanjem u 11. stoljeću, posebno u prvom periodu osvajanja, kada su normanski eklezijasti postavljeni za biskupe.

[9] J.D. Faris - The Italo-Byzantine Catholic Church ()

[10] Škorić 2015.

[11] Erdeljan 2019.

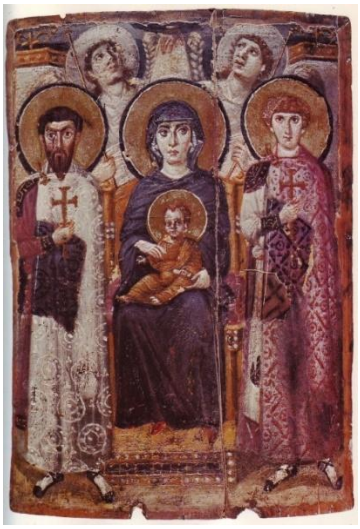
Kopiranje starih ikona rađenih istočnim vizantijskim stilom u zapadnoj Europi bilo je podstaknuto shvatanjima da je vizantijsko religiozno slikarstvo bilo ispunjeno izuzetnim ugledom, vezanim za njegove apostolske korjene[12].



SLIKA – Ikona Gospe iz manastira Sv. Katarine na planini Sinaj, Egipat između 500. – 600. godine, izvor Wikimedia.org

Slavna i poštovana djela apostola Luke koja su se čuvala u Carigradu i Rimu, prema vjerovanju, vjerno su predstavljala tačne fizionomije Isusa i Gospe i smatrala su se historijskim dokumentima njihovog stvarnog izgleda, komplementarnim po svom svjedočanstvu Svetom pismu[13]. Vrijedilo je mišljenje da ponavljanjem više modela, vizuelno ili simbolično u jednoj slici samo bi pojačavalo istinitost prisustva prikazanog u toj slici.

Sa obzirom na kršćansko vjerovanje, da se Gospa i dušom i tijelom uskrsnula na nebo, te da njene mošti (ostaci) ne postoje, ali postoje materijalni tragovi njenog boravka na zemlji, u šta se ubrajaju i njene svete slike za koje se vjerovalo da ih je slikao sveti Luka[14]. One su imale istu vrijednost kao relikvije Hristovih muka, jer svaka od njih dokazuje istinitost Spasiteljeve inkarnacije i žrtve[15]. Među olovskim franjevcima i olovskim narodom takođe je postojalo uverenje da je sliku njihove Gospe pristigle iz Zvornika slikao sveti Luka[16].



SLIKA – Ikona Gospe iz manastira Sv. Katarine na planini Sinaj, Egipat između 500. – 600. godine, izvor Wikimedia.org

Ovakav običaj da Gospina slika sama određuje mjesto na kome želi da joj bude podignut samostan, često se sreće u vreme baroka, širom Mediterana.



SLIKA – Ikona Gospe iz manastira Sv. Katarine na planini Sinaj, Egipat između 500. – 600. godine, izvor Wikimedia.org

Jedan od najpoznatijih takvih primjera na Balkanu jeste predanje koje se vezuje za ikonu Gospe od Škrpjela iz Boke Kotorske, koja je

[12] Erdeljan 2019.

[13] Erdeljan 2019.

[14] Brajović 2006.; Piccari 1959.

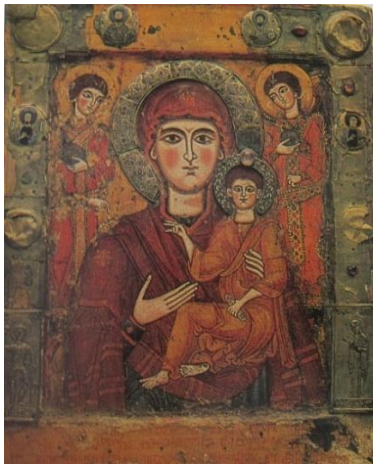
[15] Brajović 2006.; Bacci 2000.

[16] Unyi 1947.

prema legendi doplovila morem s Istoka i pojavila se na morskoj hridi pred Perastom u noći 22. jula 1452. godine. Odnešena u Perast, Gospina slika je stalno tražila da je vrate na hridi, odnosno na Škrpjel, dok joj konačno Peraštani tamo nisu podigli crkvu[17].



SLIKA – Ikona Gospe od Agiosoritissa, 7. stoljeće, izvor P. Zalonski



SLIKA – Ikona Gospe iż Tsilkanija, Gruzije, između 900. – 1.000. godine, izvor Wikimedia.org

Često je ikona Gospe predstavljala i paladin. Npr. Za rusku ikonu Gospe od Vladimira važi da je i paladin[18] gradova Vladimir, tj. kasnije Moskve. Ikonu prati klasični mit. Prilikom transporta ikone, na mjestu blizu grada Vladimir, konj koji su prevozili ikonu stali su i nisu htjeli ići dalje. Na tome mjestu, kako kaže legenda, A. Bogolyubsky (Vladimirski princ) je nakon što mu se ukazala Gospa i tražila da tu izgradi crkvu za nju i njenu ikonu.



SLIKA – Ikona Gospe od Vladimira iz 12. vijeka, izvor Orthodoxwiki.org

Zanimljivo je i to da je crkva sagrađena blizu ušća rijeke Nerl u rijeku Kljasma. Crkva je gorila u požaru ali ikona je ostala sačuvana. Grad je postao i glavni grad njegove države umjesto Kijeva.



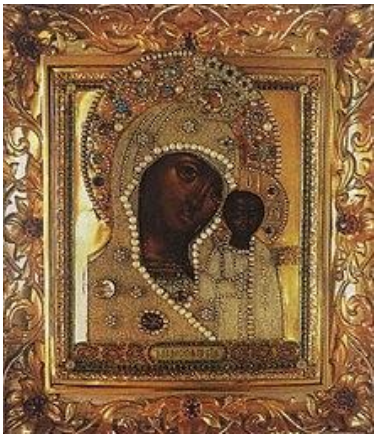
SLIKA – Drveni kipovi / paladini

Ikona Gospe od Kazana je smatrana zaštitnicom grada Kazan i sveruskim paladinom. Na taj način

[17] Brajović 2006.; Brajović, Erdeljan 2015.; Brajović, Ulčar 2017.

[18] Paladin (lat. Palladium) je slika ili predmet koji ima zaštitničke moći za vojsku/naselje/utvrdu koji ga ima u posjedu. Najpoznatiji paladin u historii je onaj iz Troje, koje je, prema legendi, ukraden i prenijet na kraju u Rim. U Troju je došao tako što je pa osa neba kaže predanje. Paladin vuče porijeklo od helenske božice Pallas ćerke boga Tritona, sina boga Posejdona.

na Gospinu ikonu su se prenosila i starija vjerovanja/moći. Za nju je vezana i leganda o nestanku u vatri i ponovom pojavljivanju. U predkršćansko vrijeme paladin je vezan i za božicu Atinu kod Helena. Ostalo je predanje u antičko vrijeme da je paladin zapravo drveni kip, što bi mogao biti jedan od osnovnih razlika što su ikone izrađivane na drvetu iako se ono raspadalo brže neko negi drugi materijali poznati u to vrijeme.



SLIKA – Ikona Gospe od Kazana iz 13. vijeka, izvor Orthodoxwiki.org

Običaj korištenja Gospine ikone kao paladina naručito se koristio u Bizantijskom carstvu za vrijeme balkanskog cara Justinijana i njegovih vojnih osvajanja, nakon čega se popularizirao i na zapadu pod katoličkom crkvom[19].

Isto tako iz Troje (Iliona) je i najstariji helenski spomen mita o spasenju paladina i hrama u plamenu. Mit kaže da je kralj Ilus osljepio spašavajući paladina iz gorećeg hrama, u kome je izgorilo sve osim paladina[20]. Isti mit se kasnije ponavlja i u Rimu[21]. Postoje također više predanja gdje je paladin završio nakon Troje (Rim, Atena, Sarta, Argos i Konstantinopolis). Sa paladinom osim ovih vojnih procesija vršile su se i civilne. Poznato je da se atenski paladin, svake godine, u određeno vrijeme, nosio u procesiji od hrama do mora i nazad. Ta ceremonija se zvala „pranje".

Rimskim zauzimanjem Panonije i oblasti oko Srijema počinje značajniji razvoj ovog grada i traje sve do podjele carstva na pokrajine (dioceze) iz 379. godine. Tada Solun mjenja Sirmium kao glavni grad pokrajine. Sirmium je u to vrijeme imao i kovačnicu srebrenog novca koja je opskrbljavana iz rudnika srebra iz Srebrenice (Domavia) i Ilidže. Cesta koja ih je spajala zvala se Via Argentaria. Južni dio je preko Romanije i centralne Bosne vodio prema Saloni. Širenje kršćanstva u ovom dijelu svijete veže se još za apostole, tako da Sirmium do 4. stoljeća postaje važan kršćanski centar. Prvi zabilježeni kršćani u Sirmiumu dolaze sa grčke teritorije.

Najveći centri kršćanstva na Balkanu su Salona na jugu i Sirmium na sjeveru. U Sirmiumu kršćanske zajednice poznate su još u 3. stoljeću. Prvo poznati biskup, još u vrijeme progona kršćana je bio Irinej mučen i ubijen 304. godine, a posljednji poznati je biskup se spominje 594. godine.

Kršćanstvo se u Rimskome Carstvu slobodnije moglo ispovijedati nakon tzv. edikta o toleranciji, kojega je 313.g. izdao rimski car Konstantin, kojim je ta vjera izjednačena s drugim grčko-rimskim religijama. Konstantinov edikt o toleranciji omogućio je kršćanima stjecanje i javnih zgrada, koje su preuređivali u vlastite sakralne objekte. Po uzoru na rimske građevine prozvali su ih bazilikama (basilica), kako se monumentalne crkve i sada nazivaju.

U vrijeme dolaska Gota, u 4. stoljeću na ove prostore, Sirmium postaje bitan kršćanski centar i jako uporište Crkve arijevske. U gradu su bile izgrađene mnoge crkve. Značajan trenutak za kršćanstvo je i zabrana paganskih religija u carstvu od strane cara Teodosiusa I 391. i 392. godine. Dekretom ovog cara iste te 391. godine zabranjuje praksu poštovanja starih kultova i religija. Na trećem kršćanskom ekumenskom saboru u Efesu održanom 431. godine odlučeno

[19] Kitzinger 1954.

[20] Dercyllus: Foundations of Cities, Book i, noted by Pseudo-Plutarch Parallel Stories, "Ilus and Anytus"

[21] Plinije Stariji: Natural History - Lucius Caecilius Metellus

je da je Gospa Theotokos (Božija majka – Nositeljica Božija).

Baš iz ovog vremena u 4. stoljeću postoje dokazi o najstarijim kršćanskim objekima u Bosni i to u Čipuljićima, Vilešima i Dimnjačama kod Bugojna, Oborcima, Studenoj Česmi, Pruscu i Novom Selu kod D. Vakufa, te Šarampovu kod G. Vakufa. U naseljima oko ovih objekata uglavnom nalazimo na crkve sa nekropolama stećaka i pretežno vlaško stanovništvo.

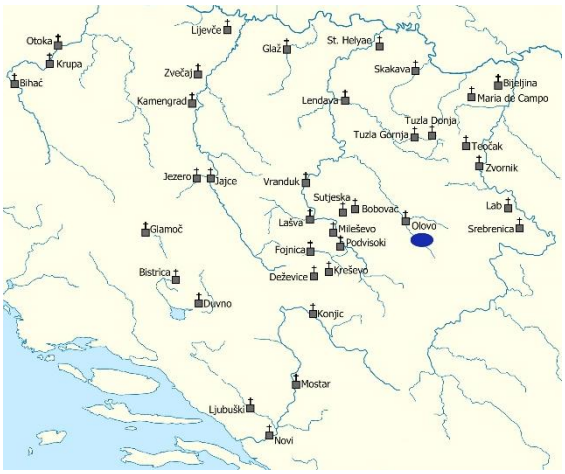
Nakon podjele carstva Sirmium je pripao istočnom dijelu carstva. Napadima naroda sa sjevera, Gota, krajem 4. stoljeća, zatim Huna već 441. godine. Sirmium biva osvojen od strane Huna, zatim Ostrogota i Gepida. Do 550. godine Bizantija vraća kontrolu nad većinom Balkanskih teritorija. Biskup i biskupija Andrija[22] u Bosni se spominje i 530. (ali i 533.) godine na crkvenim saborima u Saloni, kada u Bosni vladaju Istočni Goti.

Nakon napada Avara i Slavena do 582. godine grad postepeno propada kao glavni centar regije. U tom periodu većina ikona iz Sirmiuma biva prenešena u Solun. Jedna od najpoznatijih i najpopularnijih je ikona svetog Dimitrija (Demetrios), po kome današnji grad nosi ime Mitrovica. Ostale su vjerovatno raznešene po okolini tako da je moguće da je jedna završila i u Zvorniku.

Djelovanjem katoličke crkve na Balkanu, do 8. stoljeća vlastela se okreće zapadu, tj. katoličanstvu, ali kasnije se okreće pravoslavlju, pod sve većim uticajem Bizanta i grčke kulture. Aktivnim bizantiskim osvajanjem našeg priobalja u 9. stoljeću, prvenstveno padom neretvanske kneževine Paganije, kao zaštitnice starih religija, ovaj proces jačanja kršćanstva, posebno pravoslavlja, dobija na značaju. Uporedo sa uticajem Bizantije povećava se i uticaj Bugarske na Balkanu i bogumilske religije. Vasilije Bogumil, veliki bogumilski djed spaljen je na lomači 1118. godine od strane bizantijskog cara Alekseja Komnina u Carigradu.

Nakon progona bogumila u 12. stoljeću ova religija polako nestaje. U Sirmiumu, kao i na Balkanu mješaju se zapadni, latinski uticaj i istočni, grčki u kršćanstvu[23], ali i treći narodni bogumilski koji je lokalnog karaktera i ima veliki uticaj.

Vlaška Gospa u Bosni. Dolazak kršćanstva u Dalmaciju je dosta neistražen i nedefinisan. Stanovništvo koje prihvata kršćanstvo je većinom autohtono romanizirano ilirsko stanovništvo ali i razni doseljenici prvenstveno sa juga i sjevera. Širenju kršćanstva u Dalmaciji doprinose i doseljenici sa juga u historiji poznati kao Vlasi ili Blasi. Širenjem kršćanstva šire se i Gospina svetišta/manastira kao što je prikazano na sljedećoj karti. Svetišta prate i ikone Gospe koje se javljaju u gotovo svim Gospinim svetištima.



SLIKA – Mapa Gospinih svetišta/manastira u BiH

Kroz vlastiti unutrašnji razvoj i s utjecajem razvijenijih i naprednijih vanjskih društvenih i političkih faktora (najčešće Vizanta i Franaka), u Bosni se počelo raspadati staro rodovsko-plemensko društvo i razvijati elementi ranofeudalnog društva. Do samoga kraja 9. vijeka Bosna je postala država sa razvijenim feudalnim karakteristikama. Od tih

[22] Andreas episcopus Bestoensis ecclesiae

[23] Primjer je Albanska pravoslavna i katolička crkva.

rodovsko - plemenskih starješina postepeno nastaje bosanska vlastela.

Prema ekonomskoj moći vlastela se dijeli na: velmože, vlastelu i vlastelčiće. Oni su uživali feudalne posjede koji su dobijani za različite vojne zasluge ispunjene vladajućem rodu koji je predstavljao vladarsku dinastiju i bio na čelu hijerarhije bosanskog društva.

Bosanski feudalni sistem zasniva se na plemenitoj baštini koja je uobičajena u zapadnoevropskim zemljama. Ona predstavlja trajnu svojinu sa vazalnim odnosima zasnovanim na sistemu vjerne službe i vjere gospodske između seniora kao gospodara i vazala kao podanika. Brojniji dio stanovništva tadašnje Bosne činili su ovisni ljudi u koje su spadali zemljoradnici (kmetovi). Važan društveni sloj bili su i Vlasi. Sve do 14. vijeka u Bosni je ropstvo bilo veoma razvijeno.

Od početnog razvoja banovine i njenog jačanja, poslije 1230. godine, ona se širi i na susjedne južne krajeve ili se radi o ujedinjenju banovina radi nekog zajedničkog interesa.

Popovi glagoljaši, koji su vršili propovjed (liturgiju) na narodnom jeziku, u Bosni su postojali već u 13. stoljeću. Katolička crkva u Bosni, u početku svog djelovanja, i prije franjevaca, u nestašici klera potporu tražili i nalazili u svećenicima glagoljašima. Pop glagoljaš Mikula iz Gologorice napisao je original pravnog dokumeta poznatog Istarskog razvoda glagoljicom, krajem 14. stoljeća. Iz ovih vremena poznata su i evanđelja ako npr. Miroslavljevo (Humsko) s kraja 12. stoljeća, Šišatovačko s kraja 13. stoljeća ili Čajničko[24] s kraja 14., Divoševo sa početka 14. stoljeća. Analizom ovih dokumenata moguće je pratiti kretanje stanovništva, tj. kulture i religije. Ove pisarske tradicije pokazuju put, kojim je staroslavenska književnost dopirala u srednjovjekovnu Bosnu, a to je južnim pravcem iz Makedonije preko Hercegovine.

Godine 1340. ban Stjepan II Kotromanić daje prava franjevcima da dođu u Bosnu i propovjedaju katoličanstvo, a već 1347. godine i sam kralj formalno prelazi na katoličanstvo. Franjevci ubrzo formiraju Bosanski franjevački vikarijat sa sjedištem u Milama kod Visokog odakle se polako šire na ostale krajeve Bosne. Osnovana Vikarija za Bosnu je u istom vijeku postala i pokrajina. U franjevačkim samostanima Bosne u to vrijeme donešene su u većem broju ikone njemačkih, italijanskih ili dubrovačkih majstora, koje su uglavnom nastajale po naružbinama, dakle u vrijeme franjevačkog djelovanja u Bosni.

Godine 1385. nakon 45 godina djelovanja franjevci broje samo 4 samostana u Bosni i to u Visokom, Lašvi, Kraljevoj Sutjesci i Olovu. Za širenje katoličanstva uz pomoć kralja franjevci su se vjerovatno prvenstveno fokusirali na pravoslavno Vlaško stanovništvo. Vlasi su bili u direktom odnosu sa banom/kraljem tako da su mogli postizati razne dogovore sa vladarom i franjevcima.



SLIKA – Raspored vlasništva teritorija u Bosni oko 1400. godine

[24] Najizrazitija fonološka jezička osobina Čajničkog evanđelja jeste upotreba jata. Jat se zadržava na etimološkom mjestu, što je podatak koji upućuje na istočnobosansko dijalekatsko područje, ali i potvrđuje da njegovi pisari potječu s ijekavskog govornog područja.

Godine 1397. Pavlovići potpisuju ugovor o trgovini sa Dubrovčanima i vlaški karavani se slobodno kreću preko zemlje Pavlovića plaćajući carine/poreze. Sve veći obim trgovine dovodi do zatezanja odnosa sa kraljem Ostojom i plemićima koji kontrolišu susjedne oblasti, prvenstveno Usorani pod Zlatonosićima. Njihov cilj je bio čini se kontrola nad oblastima oko Olova gdje su bili rudnici olova. To se nije desilo i Pavlovići su i dalje ostali gospodari svoje zemlje uz neke ustupke, posebno u trgovini sa Dubrovnikom. Vlaške migracije išle su iz zemlje Pavlovića, preko kraljeve zemlje u Usoru. Kao što se vidi na karti na udaru su prvo bili gradovi Zvornik, Sol (Tuzla) i Maglaj. Do 1438. godine Pavlovići gube Trebinje i priobalje koje od tada kontrolišu Kosače.

Novi moment dolazi ekspanzijom Osmanlija 1450. godine koja tjera Kralj Tomaša da traži pomoć od Pape i franjevaca. Papa obećava pomoć ali zauzvrat sada umjesto prelaska na katoličanstvo traži protjerivanje vjernika Crkve Bosanske, što kralj godine 1459. i čini. Većina njih napušta kraljev teritorij Bosne i prelazi u zemlju Kosača na jugu, koji je vlastela još uvijek vjerna Crkvi Bosanskoj. U mjestima gdje bosansko bogumilsko stanovništvo napušta svoje domove naseljavaju se Vlasi koji za uzvrat prihvataju katoličanstvo po već utvrđenoj formuli i odnosima sa vladarom i franjevcima. Do 1463. godine izgrađeno je još samo 8 samostana za 78 godina djelovanja! Godine 1463. Osmanlije napadaju i postepeno zauzimaju zemlju Pavlovića dobijajući na taj način i kontrolu nad njihovim Vlasima.

Osnivanjem Zvorničkog sandžaka od 1480/81. sa sjedištem u Zvorniku, kasnije u Tuzli, pripadajući mu cijela sjeveroistočna Bosna, započinje i širenje islama u utvrđenim gradovima. U prvom popisu ovog sandžaka iz 1519. bilo je naseljeno između 650 i 700 kuća Vlaha.

Prema podacima iz Opširnog popisa Vlaha iz 1528. od 207 sela u 11 nahija, Vlasi su bili naseljeni u 105, a imali su 12 knežina i 71 primićura od kojih su 11 bili novi muslimani, sa 2742 kuća Vlaha i 3425 neoženjenih muškaraca, od kojih je bilo 757 ili 27,6% muslimanskih sa 775 ili 22,6% neoženjenih muškaraca muslimana. Od ovih su 2294 kuće i 2191 neoženjeni muškarac bili u sastavu knežina. Naredni popisi iz 1533., 1548. i 1565. ne sadrže više brojčane podatke o kućama Vlaha i neoženjenim muškarcima i oni koji su prihvatili islam iskazani su zajedno sa svim muslimanima[25].

Danas najpoznatije ikone Gospe porijeklom iz Bosne su: Gradovrška, Olovska, Ramska i Kondžilska. Procesije u tim svetištima su se vršile na datume značajne za kretanje vlaškog stanovništva, tj. odlazak sa planine zbog zime i dolazak na planinu početkom proljeća, odnosno vrijeme proljetne i jesenske ravnodnevice.

Praznik poznat kao Velika Gospa se slavi 15. augusta i obilježava kraj te godišnje sezone. U Kupreškom kraju, u narodu se „od pamtivjeka“ smatra da je 15. augusta „Velika Gospa“ - ljetna prekretnica, a 8. septembra „ Mala Gospa - jesen prava“[26]. Topljenje snijega i zatopljavanje početkom maja označava vrijeme povratka u planine. U mjesecu maju, u vremenu prije dolaska kršćanstva u rimskoj Bosni slavio se praznik boginje Maje, odakle i naziv za mjesec maj. Zanimljivo je da za dvije ikone, Gradovršku i Olovsku, postoji predanje da su obje porjeklom iz Zvornika ali je starija historija nepoznata. Ramska i Kondžilska su lokalnog porijekla koliko je poznato. Od njih četiri jedino je Gradovrška rađena na drvenoj podlozi i to vizantijskom stilom, dok ostale pripadaju novijim zapadnim stilovima slikanja.

Gradovrška i Olovska Gospa su prikazane sa malim Isusom, dok su Ramska i Kondžilska Gospa prikazane bez njega. Sve četiri Gospe imaju drugačiji položaj ruku. Osim standardnih elemenata Gospinih ikona prikazi su dosta različiti i vjerovatno nastali u različitim

[25] Bašagić; Kreševljaković, 1953; Kovačević-Kojić, 1978.

[26] A. Ivić – Društvene i gospodarske prilike na Kupresu od 19. do polovice 20. stoljeća

vremenima i školama. Ono što ih povezuje je prisutnost vlaške populacije i slične legende/priče koje ih prate.

I u susjednoj Hrvatskoj, gdje je ostala značajna vlaška populacija kult Gospe je sveprisutan a neke od poznatijih su Gospa Stupska, Žalosna Gospa Dragotinska, Gospa Lurdska iz Međumurja, Gospe od Loreta u Primoštenu, Gospa Toliška, Gospa od Bori, Gospa od Arbanasa, Gospa od Lurdske iz Veprica, Gospa od Zečeva. Gospe i njihova svetišta prate legende i priče kao i kod ostalih Gospa u svijetu.

Npr. za Gospu Dragotinsku vezana je legenda da je ikona sama birala mjesto gradnje seoske crkve posvećene njoj i kada bi je odnijeli sa tog mjesta sama bi se vraćala nazad. Gospa od Bori poznata je po procesijama na ostrvu Šolti nakon kojih bi se prekidali sušni periodi. Na Šolti su primjetni vlaški toponimi kao npr. Tvrdič, Rogač, Radul, Balkun, Mikula, Šešula i sl. Prisutna je i gotička crkvica Sv. Mihovila s freskama iz 14. stoljeća, te crkva i kapelica posvećene sv. Nikoli.

Loretska Gospa u Primoštenu se još naziva i ”Arbanaško čudo”. Od vlaških prezimena tu je Zmajević (od vl. drakul – zmaj) i Bogović. Kod ove Gospe prije i u toku procesije kip se ukrašava zlatnim predmetima koje poklanjaju stanovnici. Ovo je i trenutak kada se okupe svi zadarski Arbanasi raseljene po cijelom svijetu. Od vlaških toponima u Primoštenu imamo sam Primoš, zatim Arbanasi, Raduč, Varoš ili Plaž.

Svetište Gospa Lurdska iz Veprica kod Makarske osnovali su Juraj Carić (lat. Caesaries – vlasi ili duga kosa) i Anton Mahnić. Vlaški toponimi su Bratuš, Dugiš, i sl. Gospa od Zečeva kod Nina smještena na ostrvu Zečevo. Vlaški topinimi su Vlašić, Ljaljkovača, Rasovača, Ričina, Dinjiš i sl. Za ovu Gospu se veže legenda da je nakon što je crkva zapaljena i uništena Gospin kip je nestao i nakon nekog vremena sam se vratio nazad! Što se tiče procesije Ninjani najčešće odlaze malim brodićima (kaićima) preko ninske ’vale’ te se kip Gospe prevozi u malo većoj brodici - procesija.

Prvi oltar u Hrvatskoj posvećen Gospi Lurdskoj i njezin kip bio je u Nedelišću (Međumurje) 1883. godine, a dvije godine kasnije (1885.) blagoslovljen je njezin zavjetni kip u Voćinu. 1597. pominju se Vlasi prvi put na tom prostoru. Mještani je nazivaju i Velike Gospe ili Veljke meše**.** Kuga je na vojnokrajiškim prostorima bila zabilježena 1599. godine.

Prema jednom izvješću iž 1599. godine kugu su iz Slavonije pod osmanskom vlašću navodno prenijeli Vlasi, a je kraj zapadno od linije Koprivnica - Križevci - Vrbovec spadao u djelomično opustošena područja govori nam djelomični prekid kontinuiteta toponima od srednjeg vijeka. Uz to upravo je u 17. stoljeću na sjevernom i južnom dijelu toga područja nastala veća koncentracija slobodnjačkih naselja, a od ranije su tzv. „privatni Vlasi” osnovali naselja koja su također uživala privilegije gotovo identične slobodnjačkim.

Gospa je u Srbiji poznata po svom imenu grčkog porjekla – Bogorodica. Povelja koju je izdao vizantijski car Vasilije II 1019. godine sadrži, u donekle iskvarenom obliku, dva imena mjesta u današnjoj centralnoj Srbiji, koja oba svjedoče o veoma starim kultovima. Jedan je Divísiskos, da čitamo Divonysiskos, današnji Đunis, gde je srušena ranosrednjovekovna crkva poznata kao Bogorodica Đunisija (Dionisija).

Najpoznatije su Bogorodica od Ljeviške (Leviška) iz 13. stoljeća, Trojeručice iz 8. stoljeća, Bogorodica Mlekopitateljnica sa početka 14. stoljeća, Pećka Bogorodica za koju postoji legenda da je donešena 989. godine od strane Sv. Save, Bogorodica Bođanska iz 1578. godine, Bogorodica Čajinčka - Darodarilica i Bogorodica Savinska. Za ovu zadnju postoji paladinska legenda da je prije napada Venecijanaca na manastir Savina u Crnoj Gori sveštenik sa narodom do kasno u noć obilazio manastir i molio se za pomoć. Pred ponoć se desilo nevrijeme i grom je pogodio jednu venecijansku lađu, koja je eksplodirala. Ostali su, iz straha, pobjegli.

Gospina svetišta povezana su sa izvorima i tokovima vode, pokretanje izvora, ozdravljenje i sl. Primjer je grupisanje Gospi na Dunavu od Osijeka do Novogsada (Gospa od Utočišta, Aljmaš prenesena iz naselja Lug, Gospa Bačka iz Bača, Gospa Iločka iz Iloka).

U manastiru Ardenika kod grada Fieri u Albaniji nalazi se ikona Bogorodice sa natpisom na vlaškom jeziku iz 1731. godine.



SLIKA – Vlaška Bogorodica Ardenika, Albanija

Gospa Gradovrška. Poznata kao i Crna Gospa ili Radosna Gospa. Na ikoni Gospa i Isus imaju velike, bademaste oči, izdužene tanke noseve i mala usta. Ikona pripada tipu ikone Eleusa[27], koja prikazuje uzajamno milovanje i nježnost majke i djeteta. Slikana u vizantijskom stilu. Podloga ikone je zlatna. Haljine su također protkane zlatnom bojom. Marija na svojim ramenima i čelu ima stilizirane zlatne zvijezde (što se ovdje vidi samo na desnom ramenu, lijevo rame se ne vidi od Krista, a zvijezdu na čelu prekrila je kruna (naknadno stavljena) međutim one su definitivno naslikane na svim spomenutim mjestima. Te zvijezde su jedan od prvih Marijinih simbola koji su svojstveni samo njoj na ikonama.


SLIKA – Ikona Gospe Gradovrške

Marijina glava je pokrivena maramom (maforijem). Ono što je bitno da je ono crvene boje, a tunika modre, plave boje. Dok je na Isusu to uvjek obrnuto. Obično je pravilo da on nosi narančastu ili bjelu tuniku. Na kraju ikonopisa, odnosno dovršetka ikone na nju se stavlja monogram osobe prikazane na ikoni. Slova se ispisuju crvenom bojom na zlatnoj pozadini, dok je u freskopisu na plavoj pozadini natpis bijele boje. Ovdje je pozadina rezbarena pa su slova kao i pozadina pozlaćena i rezbarena, a ne pisana crvenom bojom kako to kanon obično nalaže. Na ikoni je prikaz i malog anđela u lijevom uglu ikone koji pruža crvenu tkaninu Gospi.

U jednom izvještaju iz 1639. godine, zapisano je da je na njoj bilo prikazano rođenje i poklon detetu Isusu, a zvala se 'Quem genuit et adoravit'. U opisu slike stoji zabilježeno da je na tankoj dasci bila naslikana Gospa koja kleči pred tek rođenim Isusom. Djete leži na slami a majka

[27] Često se ova slika naziva Umiljenje. Ikonografski tip "Umiljenje" ili, grčki, Eleusa, potiče po predanju od samog svetog apostola i evanđeliste Luke.

se nadvila klečeći nad njim, a ispod desnog oka vide se rana i tragovi krvi u dužini od pola pedlja, koja je potekla od rane prema Isusu.[28]

Najstarije pominjanje ove ikone veže je za franjevački samostan/crkvu u Zvorniku[29]. Crkva je izgrađena, pretpostavlja se, početkom 14. stoljeća. Iz raspoloživih dokumenata se vidi da je u to vrijeme svog osnivanja pripadala franjevačkom redu. Franjevci zapadaju u tešku situaciju osvajanjem grada od strane Osmanlija 1462. godine. U popisu iz oko 1520. godine spominju se prihodi od većinske vlaške populacije filurija ali i prihodi martologa (vlaški konjanici). Spominju se prihodi hrišćanskih stanovnika Zvornika i martologa Zvornika.

Osmanlije su u doba namjesništva Gazi Husrev bega spalili samostan u Zvorniku, 1533. godine a franjevce koji su bili u njemu napustili su samostan i crkvu. Sa sobom su protjerani franjevci uspjeli ponijeli Gospinu ikonu. Franjevci su pobjegli na zapad prema Tuzli u samostan/crkvu u Gradovrhu iznad Donje Soli kod Tuzle. Tu su pokušali napraviti isto kao i u Zvorniku.

U popisu stanovništva iz 1530. godine Vlasi se već uveliko javljaju raspoređeni po selima pod svojim knezovima, primićurima i lagatorima na prostoru D. Tuzle. Dio njih prešao je i na Islam, ali je velika većina ostali hrišćani. Uništenjem samostana Sv. Marije iz G. Soli 1535. godine zvoničkim franjevcima u Gradovrhu se pridružuju i izbjegli franjevci. Samostan/crkvu u Gradovrhu podižu i štite vlaški knez Ivan iz porodice Maglaš (Maglašević). U popisu franjevačkih samostana koji je izvršen 1576. godine spominje se Gradovrški. Ovu crkvu i samostan posjećuju i opisuju Franjo Gonzage 1587. godine, fra Nikola Ogramić i biskupa Jerolim Lučić 1638. godine te Pavle Rovinjanin 1640. godine.

Osmanski dokumenti spominju crkvu u Donjoj Soli 1533. Godine 1548. samostan s crkvom posvećen sv. Petru, sumarni tefter Zvorničkog sandžaka 1553., nahija D. Tuzla, ubicira u selu Dvorištu i u varoši Donjoj Soli. Selo ima 20 hrišćanskih kuća i 3 muslimanske ali samo su 2 baštine u popisu[30]. Mali broj baština ukazuje na to da je hršćansko stanovništvo ne tako davno doseljeno u ovaj kraj.

Godine 1591. fra Franjo Balič (Baličević) posjećuje katolike u okolici Gradovrha. Po njegovom pisanju u tom trenutku katolici broje oko 400 kuća (oko 1600 stanovnika). Nakon Gradovrha, koji franjevci definitivno napuštaju 1688. godine (u vrijeme Bečkog rata), ikona je dalje prenešena u Bač u Srbiji, tada u Ugarskoj, gdje postaje poznata kao Gospa Bačka. Bački se samostan sve do 1705. godine zvao Gradovrški.

Gradovršku Gospu prati i legenda, slična drugim Gospinim legendama u Bosni i kaže: "… Dok su bježali, zaustavio ih je jedan turski vojnik. Htio je vidjeti što to nose. Pokazali su mu sliku, a Turčin koji je bio na konju, kopljem je udario u sliku, a iz slike je potekla krv. Prema legendi, Turčin je pao s konja u provaliju i završio u Drini. Prema legendi, na tom se mjestu za svih većih Gospinih svetkovina u valovima rijeke Drine pojavljivalo tijelo Turčina koji je oskvrnuo sliku." Gradovrško svetište poznato je i po tome da su ga osim lokalnih katolika posjećivali ostali stanovnici okoline i muslimani i pravoslavci.



[28] Fermenžin 1892. , Cvekan 1985.

[29] Bartol Pizanski bilježi u mačvanskoj kustodiji kao locum Sanctae Mariae de Campo (Campanili).

[30] Popis stanovništva Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533. godine

SLIKA – Kapelica u selu Lipnice sa ikonom Lipničke Gospe

Postoji i druga legenda koja kaže da je Gradovrška Gospa prenešena u selo Lipnice gdje je takođe postojala kapela sagrađena negdje krajem 17. stoljeća. Nakon bjega sveštenika ikona ostaje u kapeli, koju iž kapele iznosi beg Nuragić (Nuranović) i prenosi je u svoj hambar, prije nego Osmanlije pale i uništavaju kapelu. Ikonu su kasnije otkupili katolici i vratili je u ponovo izgrađenu kapelu u Lipljanima. Ikona je slikana u srednjevjekovnom romaničkom stilu.



SLIKA - Lipnička Gospa

Na slici je središnji lik Gospe s Isusom u naručju. Gospa je prikazana sa sv. Petrom (desno sa ključevima) i Pavlom (lijevo sa knjigom i mačem). Oboje su na oblaku. Oko Gospe, a iza oblaka vire glave anđela. Prikaz Gospe je takav kao da je u svojevrsnom zamahu. Draperija njena ogrtača lepršа u bogatim naborima. Pozadinski dio slike su mirno vedro nebo i crkva u perspektivi za koju se pretpostavlja da je Gradovrška.

Župnik Ikić (1883.-1888.; 1891.-1895.) je u dopisu zapisao "*da su njeki muče htjeli istu sliku iznijeti u Brežke, i donieli do bližnjeg brda Rokoč, koje dieli Lipnicu od Brežakah i odtale da nisu mogli nositi dalje, tako da im je se učinila težka, i od oto doba da je svijet počeo ići k njoj kao čudotvornoj, ne samo iz ove tri župe nego i iz Posavine, te iz Viake.*"

Nedaleko od ove kapele u selu Lipnica nalazi se i muslimansko dovište Lipnica. Nedaleko od sela na zapad, na vrhu planine Ratiš, nalazi se još jedno dovište koje se zove jednostavno Dovište[31]. Na samom vrhu Ratiša, Dovištu nalazi se bunar s pitkom vodom koji nikada ne presušuje. Ratiš postaje mjesto gdje su se vjernici okupljali u vrijeme sušnih godina i molili se za kišu.

Učenje dova počinjalo je prvog ponedjeljka u mjesecu maju, a završavalo se prvog ponedjeljka u augustu završnom dovom koja je okupljala i najviše vjernika. Svetište na vrhu brda Ratiš poznato je još od srednjeg vijeka kao sveto mjesto a vjerovatno i od ranije. Takva mjesta i danas prepoznajemo pod nazivom dovišta. Jako su brojna u dolinama rijeka Spreče i Velike Tinje, kao i na obroncima planina Majevica, Trebava i Ratiš. [32].

Gospa Olovska. vezana je za grad Olovo, u sjeveroistočnoj Bosni i njegove rudnike olova. Olovska Gospa, se za razliku od Gradovrške Gospe opisuje kao dopojasna slika koja na krilu drži malog Isusa (Sekulić 1979.), što bi značilo da je ona mogla pripadati ikonografskom tipu Odigitrije, Eleuse ili Strasne. Ikona je izrađena od drveta omorike i dimenzija je 70 x 50 cm.

Slikana srednjevjekovnim gotičkim stilom. Na ikoni Gospa ima prekrižene ruke preko grudi. Ovaj gest liči na Andrijevski krst i sličan je onom koji koriste pravoslavni hrišćani kada idu da se pričeste. Simbol znači pokajanje, pokornost, poniznost i vjernost Isusu. Primjer ovog gesta je ikona Gospe Egipćanke, čiji je asketski život bio podvig pokajanja. Isti simbol rukama koriste u Dagestanu i u Albaniji.

Olovsko svetište spadalo je među najveća hodočasnička mjesta na Balkanskom poluotoku i definitivno je najstarije poznato. Poslije 1450.

[31] I vrh planine Konjuh se zove Dovište, R. Djedović

[32] R. Djedović – Dovište Ratiš

godine, pod pritiskom ugarske vlasti, bogumili bivaju protjerani ili uslovljeni da pređu na katoličanstvo, što manji dio njih vjerovatno i čini.



SLIKA – Gospa Olovska

Prema jednom zapisu iz 1679. godine, Gospi u Olovo hodočastili su katolici i inovjerci, osim iz Bosne, također i iz Bugarske, Srbije, Albanije i Hrvatske. I u današnje vrijeme olovsko je svetište privlačno hodočasničko mjesto. Mahom se hodočasti na svetkovinu Velike Gospe, sredinom mjeseca augusta, a i u drugim prilikama. Franjevački samostan sa crkvom poznat je još iz 14. stoljeća, tačnije 1385. godine[33]. Crkva je građena od kamena, iznutra ožbukana i oslikana[34].

Lokalni veleposjednik, Ivaniš Pavlović je u jeku katoličke ofenzive prišao katoličkoj crkvi (oko 1450. godine), da bi se opet vratio u okrilje Crkve bosanske. Kao središte katoličke crkve, u njegovoj zemlji figurira Olovo, a Glasinac kao sjedište Crkve bosanske[35].

Nakon Osmanskog zauzimanja ovog teritorija, 1463. godine, crkva i samostan nisu uništeni i nastavili su svoj život. Godine 1670. crkva i samostan su privremeno napušteni od strane sveštenika, ali su se brzo vratili jer nalazimo podatke o njima. Godine 1687. (u toku Bečkog rata) franjevci definitivno napuštaju samostan i crkvu, te do 1700. godine se sele u Ilok. Samostan i crkva su definitivno zapušteni i uništeni. Nakon promjene situacije u sjevernoj Bosni, pa time i Olovu, godine 1866. franjevci se vraćaju a crkva i samostan se postepeno obnavljaju i nastavljaju da postoje sve do danas.

Od sačuvanih predmeta postoji ključ za crkvena vrata, koji je istovremeno bio i vrsta oružja samokres (pištolj). Sačuvana je i kasnogotička srebrna kadionica iz 15. stoljeća. U crkvi se se čuvale dvije Gospine slike. Jedna je iz 18. stoljeća sa natpisom na slici S. Maria Plumbensis , koja je do 1920. bila kod franjevaca u Iloku, a kasnije na Petrićevcu i u Sarajevu, da bi 1964. bila prenesena u Olovo. Drugu je sliku godine 1954. izradio Gabrijel Jurkić prema opisu negdašnje Olovske Gospe, koja je nestala.

U jednom izvoru, iz 17. stoljeća, govori se da je Gospina ikona iz Zvornika, kojoj iz rane ispod oka prema Isusu curi krv, nakon stradanja zvorničkog samostana došla u Olovo. Godine 1626. austrijski poslanik Anastazije Grgičević je zabilježio, da je nakon što je ikona Blažene Device ranjena na putu iz Zvornika, nestala i došla na jedan brežuljak u blizini olovskog samostana i tu se zaustavila. Navodi se da su svi pokušaji fratara da sliku donesu u samostan ili da joj sagrade crkvu bliže samostana ostali bez uspeha, jer bi svaki put zidovi crkve koju bi franjevci danju gradili, po noći bivali porušeni. Stoga su se fratri konačno odlučili da podignu crkvu na mjestu gde je slika bila pronađena[36].

Nedaleko od Olova je i poznati vlaški lokalitet Bakići (gdje također postoji nalazište olova), sa

[33] Nalazi se na popisu samostana fra Bartola Pizanskoga iz god. 1385/90.

[34] Jedan ulomak zida, pronađen u vrijeme austrougarske uprave u BiH, a čuva se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu

[35] Boris Nilević, Poslednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća

[36] Sekulić 1978.

stećcima, temeljima crkve Sv. Roka[37], poznatim obeliskom na lokaciji Vlaškovac. Sa mjestom je povezana i vlaška porodica Bakič koji su od Osmanlija prebjegli na Ugarsku stranu[38]. Legenda kaže da je ikona nađena u selu Donji Bakići i odatle prenešena u Olovo.

Gospa Kondžilska (1779.g). Jedna od mlađih ikona vezana za Tešanj, naselje Mrkotić i usorski kraj. Gospa Kondžilske prvi puta se spominje 1779. godine prilikom posjete biskupa Marka Dobretića župi Komušina. Dva i pol stoljeća slika je svrha i cilj hodočašća na brdo Kondžilo gdje se svake godine u procesiji nosi kako bi se, prema predaji, ispunio zavjet župljana.

Slikana je u kasno renesansnim stilom koji je prethodio baroku a zove se manirizam. Slika ima dimenzije 110 x 110 cm. U dnu slike vidi se otvoren grob iz kojeg Gospa sklopljenih ruku i okružena od šest anđela lebdi prema nebu. Oko glave naslikan je vijenac od zvijezda, a nad glavom pričvršćena je srebrna kruna. S lijeve i desne strane na oblacima kleči po jedan svetac; sv. Ivan Krstitelj s lijeve strana i sv. Rok s desne strane. Gospa je odjevena u haljinu purpurne boje, a zaogrnuta je zelenkastim plaštem.

Prema legendi, porjeklo slike je nepoznato, a sliku je pronašao musliman iz obližnjeg sela Mrkotić, čuvao ju u svom hambaru. Kada je sliku vidio ciganin kojeg je musliman doveo da mu pokaže sliku, rekao je da se radi o slici ''Vlaške Gospe'' i potom je udario nadžakom (vrsta oružja) u sliku. Ta pukotina se i danas može vidjeti na slici. Legenda dalje kaže kako je ciganina stigla Božja kazna, jer je nakon udaranja u sliku poludio i skočio u rijeku Usoru, u najdublji vir.

To mjesto se po tom događaju zove Ciganski vir, a priča se kako se ciganina uoči Velike Gospe ili Gospojine može vidjeti u tom viru kako viče: ''Kafa, kafa[39]!''. Taj događaj s Ciganinom uvjerio je muslimana da u svom hambaru zaista čuva veliku svetinju. Legenda dale kaže da vijest o slici nije se dala kriti pa za nju ubrzo doznaju i kršćani.



SLIKA – Gospa Kondžilska

Kondžilska legenda o Gospi sadrži iste elemente kao i ostale legende, ali i neke lokalne dodatke. Poznato je da su subaše vršili dužnost čuvanja polja, obilazeći polja na konjima. Najveći problem poljoprivrednicima, baš kao i danas, u poljima pravili su Vlasi i njihova stada ovaca[40]. Subaše su sa sobom su nosili „nadžake”[41].

[37] Sv. Rok je vlaški zaštitnički svetac koji npr. u Lici ima i svoj grad – Sveti Rok sa planinskim vrhovima Sveti Rok i Vlaški Grad, te okolnim toponimima kao npr. Cvituš, Raduč, Modrič i sl.

[38] Porodica se rano uključila u osmanlijski feudalizam. Bili su funkcioneri sa pravom skupljanja harača, knezovi i spahije, sa velikim imanjima na teritoriji Smederevskog sandžaka. Pavle Bakić je prešao u Ugarsku, gdje ga je kralj Ferdinand imenovao srpskim despotom (posljednji). Mađarski historičar Taloči objavio je grb nepoznate pripadnosti, na kojem je glava vepra. Ako grb na obelisku pripada nekom od članova vlastelinske porodice Bakić, onda se radi o čovjeku koji je kao zaslužni turski funkcioner dobio timar kod Olova.

[39] Na turskom: Glava, glava!

[40] I danas u poljima iznad Mrkotića moguće je vidjeti ostatke ovog drevnog sukoba u modernoj varijanti u obliku natpisa „Zabranjeno nomadiranje“!

[41] Nešto sjevernije, čuvar polja, poljar ili, kako se u Srijemu nekada zvao, redar — nosio je sa sobom štap na kome je na jednom kraju bio nasađen nadžak. Nadžak je bila metalna alatka i na jednoj strani je imala sjekiricu, a sa druge čekić.

Selo K o m u š i n a[11], pripada Usori:

Baština Nesuha, sina Ferhadova;
Baština Mehmeda, sina Jusufova;
Baština Abdurrahmana, u vlastitom posjedu;
Baština Petra, sina Ivanova;
Baština Gašpara Radojeva;
Baština Petka, sina Markova;
Baština Vraneša, sina Martinova;
Baština Petra Borosavljeva;
Baština Marka, sina Grgurova;
Baština Grgura, sina Ostojina;
Baština Miloša, u posjedu Andrije, sada u posjedu Miloša, sina Andrijina;
Baština Dragiše, u vlastitom posjedu;
Baština Božidara Markova;
Baština Marka Mihajlova, u vlastitom posjedu;
Baština Šimuna, sina Ivanova;
Baština Petra Lučića, u vlastitom posjedu;
Baština Ostoje, sina Milovanova;
Baština Cvitka Vukasova, u posjedu Cvitka Radasova;
Baština Juraja, sina Ivanova, u posjedu Miladina, sina Ivanova;

SLIKA – Izvod iz popisa stanovnika sela Komušina

U 15. stoljeću osmanska vlast bila je vrlo blizu samoga Tešnja. Potvrdu imamo u naprijed iznesenom podatku, ali i drugim izvorima koji govore o naseljavanju Vlaha u neposrednoj blizini Tešnja. Pouzdano se zna da se osmanska uprava već 1485. godine protezala do Komušine i Maglaja[42]. Samo selo Komušina u popisu stanovništva 1604. godine i dalje je bilo naseljeno vlaškim stanovništvom. U popisu se spominju Petar i Martin Lučić kao vlasnici zemljišta koji se spominju sa prezimenom. Lučići su porjeklom iz Dalmacije/Hercegovine[43]. Lučići su katolici u 1551. godini. Isto tako spominje se Bogoje Vukić. Vukići vode porijeklo iz Dalmacije/Hercegovine[44]. Spominje se i Firuz (Feriz) beg, tj njegov zemin (posjed). Od knezova u selu se spominje Vujica Ivanov, tj. njegova baština kao zemin Firuz (Feriz) beg i navodi se da zemlja ostaje napuštena iza Radosava Jakova, drugog Radosava i Hasana Radosavljeva, a koja se na osnovu kadijskog hudždžeta i tapuname gospodara zemlje bile u njegovu posjedu, pa su i sada njemu upisane. Spominju se tipična vlaška imena u Bosni kao što su Radul, Antol, Vraneš, Miloš, Dragiš, Rajič, Ćivol, Vraneš i Radman.

Ova grupa je u trenutku popisa čini se imala zastupljene pripadnike sve tri velike religije. Primjetna su tipična muslimanska imena u Bosni kao Nesuh, Ferhad, Mehmed, Jusuf i Abdurrahman, kao tipična katolička imena u Bosni i to Ivan, Petar, Gašpar, Marko, Ostoja, Šimun, Grgur, Mirko, itd. Primjetna su i tipična pravoslavna imena kao Božidar, Miladin, Radivoje, Bogoja, Radosav, Vukac, itd. I okolna sela također su naseljena vlaškom populacijom. Prema Ahmedu Aličiću, svo stanovništvo nahije Usore bilo je vlaško, kao i veliki dio stanovništva nahije Tešanj.

Procesija i nošenje Gospine ikone iz komušanske crkve do mjesta Kondžila, gdje je podignuta mala zavjetna kapela. Komušina se pominje još u turskom popisu iz 1489., 1516., 1604. i 1639. godine. Kondžilo vodi ime od riječi latinskog porijekla koncil u značenju skupština crkvenih velikodostojnika, crkveni sabor.

Postoji naselje Kondžilo kod Kaknja, što bi mogla biti poveznica o porijeklu kraljevih Vlaha u Tešnju i okolini prije dolaska Osmanlija. Komušanska crkva jedna je od starijih, te se u njoj i danas nalaze matične knjige pisane ćirilicom, odnosno, bosančicom. Činjenica da su Vlasi prisutni na teritoriji Tešnja i Usore još i prije je trgovina robljem koju su oni vršili[45]. Naime vlaški karavani sa robom iz Usore prevozili su i robove (pretežno bogumilske vjere jer je bilo zabranjeno trgovati katolicima i pravoslavcima) u Dubrovnik odakle

[42] A. Husić: Tešanj u 16. stoljeću

[43] Najstariji pisani spomen o njima je onaj od Badnjeg dana 1551. godine, kada papa Julije III. piše "ljubljenim sinovima knezu Grguru Lučiću i knezu Pavlu Vukoviću, njihovoj djeci i čitavom duvanjskom narodu".

[44] V. Lupis: O pelješkoj obitelji Lupis iz Nakovane i njenom riječkom ogranku (2020)

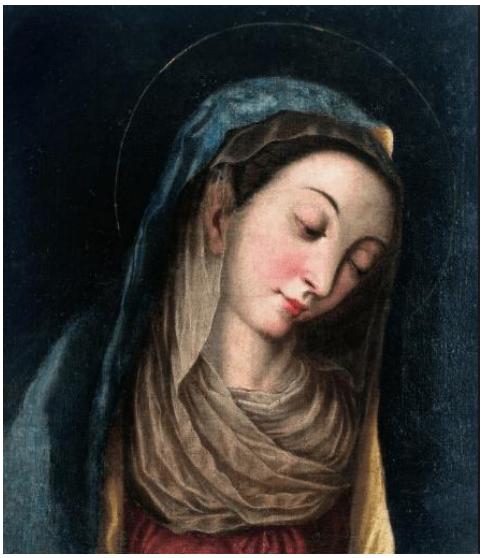
[45] S. Ćirković – Herceg Stefan V-K i negovo doba (1963.): "Već od osvajanja Despotovine, čim se turska vlast učvršćuje u susedstvu, počinje se razvijati, u razmerima koje nećemo moći nikad upoznati, trgovina robljem, koje se odvodi u Tursku. U tu trgovinu se kao turski agenti uključuju Vlasi. Skoro bez izuzetka svi poznati 'ropci' su Vlasi. Ima ih iz velikih i poznatih katuna (Banjani, Maleševci, Bobani, Zubci), a mnogo više je takvih za koje se samo kaže da su "Vlasi".

su se prodavali dalje po katoličkoj Europi i muslimanskoj Africi, Siciliji i Španiji. Bosanski kralj Dabiš već 1392. godine zabranjuje trgovinu „ljudskim mesom", a isto čini i bosanski kralj Ostoja 1400. godine, kao i herceg Stipan Vukčić, pokušavajući da zaštiti neretvanske bogumile[46].

Gospa Ramska. Samostan u Šćitu (Rama - Prozor) podignut je vjerojatno već u 15. stoljeću. Spomen o njemu nalazimo 1514. godine. Samostan prvi put zapaljen 1557. godine a ubrzo 1587. godine je i obnovljen. Više puta je paljen a zadnji put 1682. godine. Ramski franjevci spasili iz goruće crkve na Šćitu ikonu Gospe Ramske. Ikonu najprije nose u Split, a zatim u Sinj zajedno sa narodom iz Srednje Bosne, Duvanjskoga i Livanjskoga polja.

Sliku, ulje na platnu, 58 x 44 cm radio je nepoznati venecijanski majstor u 16. stoljeću. Čuvena ikona prikazuje Gospu sa glavom nagnute udesno. Ikonografski pripada tipu nagnute glave slike koja je veliku popularnost stekla tokom 17. stoljeća, raširivši se diljem Europe od Beča, Rima i Venecije do Varaždina i Rame (Sinja). Riječ je o ikonografskoj šemi pod imenima Gospe od Pobjede i Gospe od Milosti, pa je i u Dalmaciji Gospa Sinjska poznata pod imenima Gospa od Slavodobića i Gospa od Milosti[47].

Njeno lice naslikano je en-face u tročetvrtinskom profilu. Preko glave ima prebačen modri plašt ispod kojeg se nazire prozračni bijeli veo. Dobro je sačuvana, iako je na više mjesta prelomljena. Ti su prijelomi vjerojatno nastali dok su fratri nosili ikonu u torbi za bježanja iz Rame. Ikona je opčinjena zlatom baš kao i druge Gospine ikone. Ikona je smještena naknadno u srebrni okvir. Na poleđini srebrenog okvira Gospine ikone nalazi se reljef sinjske tvrđave.



SLIKA – Gospa Ramska

Po predaji, ikona se nije nalazila na oltaru u ramskoj crkvi, nego u jednom izdupku u zidu i da je isprva nisu štovali kao poslije. Jedna od najstarijih legendi vezanih za ovu ikonu da je pomogla mladom franjevcu da postane sveštenik nekad u 17. stoljeću. Prema predaji ovu je ikonu donio u dolinu Cetine ramski franjevac fra Pavao Vučković 1687. godine iz crkve sv. Petra u Rami, odakle su u bijegu pred Osmanlijama došle izbjeglice[48]. Po predaji, u vrijeme selidbe iz Bosne i privremenom boravku u Veloj varoši (sada dio Splita), ikona je ponovo pokazala svoju čudotvornost pomjerajući pedmete u kući Jure Bubičića.

Ramske izbjeglice sa sobom su donijeli i srebrni gotički kalež s pozlatom iz 1402. godine. I ovu Gospu prate standardne legende o požaru, selidbi, procesiji, paladinu. Iako je samostan u Šćitu gorio više puta Gospina ikona bi svaki put ostala neoštećena. Nakon preseljenja ikone u Sinj Osmanlije napadaju i taj grad i legenda iž tog vremena kaže da je ikona čudotvorno pomogla odbrani grada, godine 1715., služeći kao paladin,

[46] Godine 1387. Veliko vijeće Korčule donosi zabranu svojim stanovnicima da trguju bosanskim bogumilima i „da ne smiju biti tumač, ni nikoga voditi u grad od onih sa Neretve". S. Halilović – Trgovina robljem u srednjovijekovnoj Bosni

[47] Drži se da su ključni impuls razvoju kulta, tipa Gospe nagnute glave, u jeku protureformacije početkom trećeg desetljeća dali general karmelićana Dominik de Jesus Maria i papa Grgur XV. Bilo je to nakon što je jednu sliku ove šeme spomenuti karmelićanski general negdje oko 1620. godine pronašao u ruševinama neke kuće u Rimu, a Grgur XV ju je potom 1621. godine izložio u karmelićanskoj crkvi u Rimu kojima se otada naziva Gospom od Pobjede, pa će taj nadimak dobiti i ovaj tip Gospe.

[48] Balić 1931. i Soldo 1990.

na dan praznika Velike Gospe. Procesija se vršila od crkve u varoši do one u sinjskoj tvrđavi.

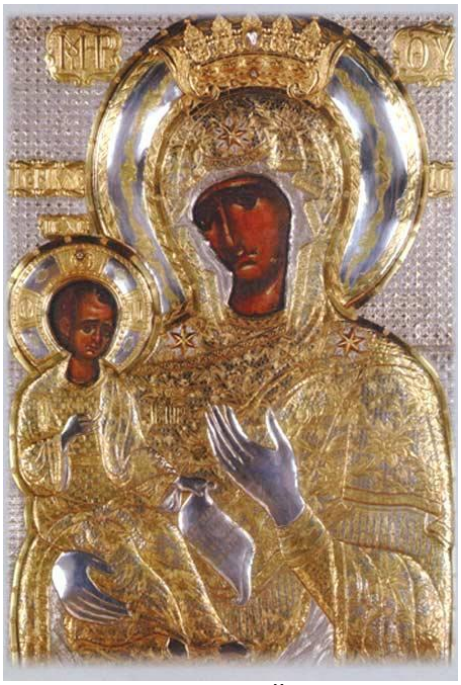
Od kada su Vlasi poznati kao izdvojeni i poznati dio populacije u Bosni nije poznato. Ono što je poznato da se ramski Vlasi – vlasi Ramljani spominju već u 14. stoljeću u Lici kao „kraljevi Vlasi"[49], što znači da su u Bosni, kao takvi, prisutni već dosta prije. U osmanskom popisu stanovništva Kliškog sandžaka (kome je pripadala i Rama) iz 1550. godine spominju se Vlasi u mnogim nahijama. Vlasu u Rami i okolini se spominju sve do 17. stoljeća. ali i kasnije.

Prvo poznato masovnije naseljavanje Vlaha iz Bosne (Hercegovine) u Sinjsku krajinu i Liku počelo je intenzivnije oko 1347. godine pod uticajem Šubića[50]. Novi talasi (1394. – 1417. – 1450.) donose Osmansko osvajanje Bosne nakon čega se Vlasi sele na zapad na zemlju izvan Osmanlijske kontrole. Do sada zabilježena najveća seoba desila se između 1523. i 1527. godine. To je kontinuitet od oko 200 godina naseljavanja!

Poslije Sisačke bitke 1593. Vlasi se odmeću od Osmanlija i prilaze Habsburgovcima koji im obilato nude u posjed opustošene prostore. U Liku, Krbavu i Gacku Vlasi prelaze u manjim skupinama tokom 17. stoljeća. Ti su Vlasi iz duboke balkanske unutrašnjosti, pravoslavne vjere, jekavskoga novoštokavskoga govora. Novi naleti naseljavanje Vlaha u Liku javlja se od 1633. do 1706. godine. pa i 1774. godine nakon čega intenzivnije naseljavanje slabi.

Gospa (Bogorodica) Čajnička. Poznata kao i "Čajničku Krasnicu" crkveno i predanje pripisuje apostolu Luki, dok stručnjaci pripisuju ikonu nepoznatom vizantijskom slikaru, datiraju je u 4. stoljeće i smatraju najvrijednijom ikonom u BiH.

Ikonografska osobenost čajničke Bogorodice se ogleda u tome što Gospa drži Isusa na desnoj, a ne na lijevoj ruci, slično kao kod Ikona Gospe od Vladimira. Čuva se u manastiru Uspenja Presvete Bogorodice u Čajniču. Poznata je po legendi u kojoj je izlječila cara Uroša.



SLIKA – Gospa Čajnička

Legenda kaže da je ikonu iz Svete zemlje u Srbiju donio srbijanski kralj Milutin i ona je čuvana na dvoru vladarske dinastije Nemanjića kao blagoslov. Ikona je zatim poklonjena manastiru Svetog Nikole u Pribojskoj Banji u Srbiji. Negdje u tom periodu ili ranije Osmanlije su manastir spalili. Jedan seljak iz okoline Rudog je ikonu uspio spasiti iz vatre.

Ikona je kratko, nekoliko mjeseci, čuvana u drvenoj kapeli posvećenoj prazniku Blagovijesti u mjestu Vagan, na granici opština Rudo i Višegrad. Tada je ikonu odnio u Čajniče. Po predanju, čovjek koji je spasao ikonu zaspao je pred čajničkom crkvom sa ikonom u naručju čekajući sveštenika da otvori crkvu.

[49] M. Marković - Ličani kroz prošlost (2006.)

[50] Prema podacima iz „Dalmatinske hronike" zadarskog nadbiskupa, navodi se da je 1371. godine prešlo iz Bosne mnogo naroda koji se nastanio u brjegovitim stranama Dalmacije. Tih Vlaha-šizmatika, bivalo je sve više, tako da su zabilježeni u Zadru, Šibeniku, Obrovcu a stigli su i pred zidine grada Trogira.

Kada se probudio u ranim jutarnjim časovima vidio je da ikone nema u naručju. U panici je otrčao do sveštenika probudivši ga i saopštivši mu da je ikona nestala. Otvorivši crkvu vidjeli su da se ikona nalazi na tronu. Shvatili su to kao znak sa neba da ikona tu treba da i ostane. Čuvana je najprije u staroj čajničkoj crkvi, a kada je sagrađena nova, 1863. godine ikona je prenesena tamo.

Ikona je slikana na drvenoj ploči sa obje strane. Dimenzije su 107 x 73 cm. Sa jedne strane je lik Gospe kako u naručju drži Isusa, a sa druge strane je lik svetog Jovana Krstitelja kako desnom rukom djeli blagoslov.

Najstariji spomen Čajniča je u 1477. godini u Osmanskom popisu stanovništva Hercegovačkog sandžaka. Prije Čajniča, 1379. Godine, u njegovoj blizini se spominje grad Samobor, a podigao ga je velikaš Sandalj Hranić. Godine 1664. Čajniče posjećuje opisuje putopisac Evlija Čelebija.

Zaključak. Ovaj rad je pokušao rasvijetliti dosad fragmentarno obrađivanu vezu između vlaškog etničkog i kulturnog identiteta i marijanskog kulta u srednjovjekovnoj i osmanskoj Bosni. Analiza je pokazala da se poštovanje Gospe u Bosni ne može posmatrati izolovano od širih religijskih procesa na Balkanu, niti odvojeno od demografske i socio-ekonomske uloge koju su Vlasi imali u prostoru od kasnog srednjeg vijeka do intenzivnih osmanskih osvajanja. Komparativna ikonografska analiza četiri najznačajnije bosanske gospinske ikone, Gradovrške, Olovske, Ramske i Kondžilske, pokazala je da, uprkos razlikama u stilu, ikonografskom tipu i vremenu nastanka, sve njih povezuje prisustvo vlaške populacije u njihovom neposrednom okruženju, kao i sličan obrazac predanja i legendarne građe (motiv bijega pred Osmanlijama, čudotvornog ranjavanja ili nestajanja i ponovnog pojavljivanja slike, te uloga ikone kao zavjetnog i zaštitničkog predmeta – paladina). Ovaj obrazac nije ograničen samo na Bosnu, već se prepoznaje i kod srodnih gospinskih svetišta u Hrvatskoj, Srbiji i širem mediteranskom prostoru, što ukazuje na zajedničku kulturnu matricu koji su vlaške zajednice nosile duž pravaca svojih migracija.

Kritičkim čitanjem osmanskih popisa stanovništva (naročito Zvorničkog i Kliškog sandžaka) i franjevačkih historijskih izvora utvrđeno je da su vlaški knezovi, primićuri i zajednice bili aktivni učesnici, a ne samo posmatrači, u zaštiti, finansiranju i fizičkom prenošenju gospinih ikona u trenucima kada su franjevački samostani bili napuštani ili razarani. Posebno se to pokazalo kroz rekonstrukciju putanje bosanske ikone, Gradovrške Gospe, čiji se kontinuitet moguće pratiti od Zvornika, preko Gradovrha kod Tuzle, do konačnog utočišta u Baču u Ugarskoj, pri čemu se na svakoj etapi te putanje bilježi prisustvo vlaškog stanovništva i njegovih knezova kao zaštitnika svetišta. Rad je, dalje, kult Gospe kontekstualizovao u širem okviru kontinuiteta ženskih božanskih figura, od paleolitskih predstava Velike Majke preko mezopotamskih, egipatskih, helenskih i slavenskih boginja, do formiranja hrišćanskog marijanskog kulta i njegove ikonografske kanonizacije. Time je ukazano na mehanizme religijskog sinkretizma kojim su starija vjerovanja i simbolika (mjesec, zvijezde, zaštita doma i plodnosti) prenošena i inkorporirana u novu,

monoteističku predstavu Gospe/Bogorodice, što posredno objašnjava i intenzitet narodnog pobožnog vezivanja za gospinske ikone u vlaškim sredinama.

Konačno, doprinos ovog rada ogleda se u pokušaju sistematizacije dosad rasparčane građe o vlaško-marijanskoj vezi u Bosni i otvaranju novog istraživačkog pravca na razmeđi medievistike, historije religije i balkanske etnologije. Buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na precizniju analizu odnosa etničkog, konfesionalnog i socio-ekonomskog značenja termina "Vlah" u osmanskim izvorima, kao i na dublju komparaciju bosanskih primjera sa analognim slučajevima gospinskih svetišta u Dalmaciji, Lici i širem prostoru jugoistočne Evrope, kako bi se uloga vlaške populacije u prenošenju i očuvanju marijanskog kulta na Balkanu potpunije razumjela i historijski utemeljila.

Literatura

- Brubaker, Leslie; Cunningham, Mary B. (ur.). The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images. Farnham; Burlington: Ashgate, 2011. (Birmingham Byzantine and Ottoman Studies, 11)
- Detelić, Mirjana; Jones, Graham (ur.). Saints of the Balkans. Donington: Shaun Tyas / Institute for Balkan Studies, 2006. (serija: Cult and Culture)
- Erdeljan, Jelena. Chosen Places: Constructing New Jerusalems in Slavia Orthodoxa. Leiden; Boston: Brill, 2019.
- Kitzinger, Ernst. "The Cult of Images in the Age before Iconoclasm." Dumbarton Oaks Papers, br. 8 (1954): 83–150.
- Pentcheva, Bissera V. Icons and Power: The Mother of God in Byzantium. University Park: Pennsylvania State University Press, 2006.
- Pentcheva, Bissera V. The Sensual Icon: Space, Ritual, and the Senses in Byzantium. University Park: Pennsylvania State University Press, 2010.
- Vassilaki, Maria (ur.). Images of the Mother of God: Perceptions of the Theotokos in Byzantium. Aldershot: Ashgate, 2005.
- Voulgaropoulou, Margarita, i dr. Byzantium and Italian Renaissance Art. 2016.
- Warner, Marina. Alone of All Her Sex: The Myth and Cult of the Virgin Mary. Oxford: Oxford University Press, 2016 (izvorno 1976.).
- Benigni, Helen. The Mythology of Venus: Ancient Calendars and Archaeoastronomy. Lanham: University Press of America, 2013.
- Sandars, Nancy K. Prehistoric Art in Europe. Harmondsworth: Penguin Books, 1968.
- Soffer, Olga, i dr. "The 'Venus' Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic." Current Anthropology 41, br. 4 (2000): 511–537.
- Husić, Aladin. "Tešanj u 16. stoljeću." Prilozi za orijentalnu filologiju, Orijentalni institut u Sarajevu.